

A kiadás hasznán a fentiek szerint nem egy, hanem több nyomda is osztozott. Balassi és Rimay istenes énekeit az 1730-as években Budán a Landerer nyomdában, Pozsonyban a Royer nyomdában illetve Spajzer Ferenc kiadásában azonos beosztással, ív- és lapszámozással hozták forgalomba, csupán a betűtípus tért el. Egy esetleg szintén hamis impresszumú, ma már ismeretlen 1710-es löcsei [?] kiadás [Stoll Béla 144. tétel.] lehetett a későbbiek mintája. Dézsi leírása szerint¹⁸ ugyanis az 1728-as budai kiadás szintén ugyanezt a beosztást, ív- és lapszámozást adja. Az 1728-as pedig, címlapja szerint, az 1710-es löcseit követte: „Nyomtattatott Lőcsén 1710. [Ujj]onnan nyomtattatott Bádán [sic!] 1728.”

H. HUBERT GABRIELLA

Kísérlet egy elveszett retorika rekonstrukciójára (Nógrádi Mátyás ars concionandija). Medgyesi Pál imádság- és prédikációelméletével, a *Doce nos orare, quin et praedicare*¹ című munkájával egy időben jelent meg Nógrádi Mátyás, későbbi református püspök kézikönyve a prédikációszerkesztés szabályairól. A *Régi magyarországi nyomtatványok* harmadik kötetébe a munka mint egykorú adat alapján feltételezhető retorikai kézikönyv kerül be.² A nyomtatványból példány nem ismert, de a szerző más írásaiból következtetni lehet a prédikációval kapcsolatos elképzeléseire. Más helyen írtam az elveszett mű helyéről a kor irodalmi gondolkodásában, de mindössze egyetlen mozzanatot ragadtam ki Nógrádi munkásságából: a tanításról és az oktatásról vallott nézeteket hasonlítottam össze a század magyar elméletíróinál.³ Ez alkalommal az elveszett ars concionandi vázlatos rekonstrukciójára teszek kísérletet.

Az 1650-ben megjelent ars concionandik szerzői, Medgyesi Pál és Nógrádi Mátyás személyes, mondhatnánk úgy is, hogy szakmai kapcsolatban álltak. Az ifjú Nógrádi 1633-ban Debrecenben a külföldről nemrégiben hazatért Medgyesi tanítványa volt. Herepei János buzgalmának köszönhetően vált ismertté egy könyvbejegyzés a kolozsvári református kollégium könyvtárának egyik kötetéből: „Hunc librum dono dabat Revere[n]d. ac Clarissi. Dominus Paulus P. Megiessi Matthiae K. Nogradi 1. die May. Anno Do. 1633. In schola Debrecina.”⁴ Ebből Herepei arra következtet, hogy a fiatalember „jó tanuló, igyekvő növendék lehetett, hiszen tanára könyvajándékozással ezért tüntette ki”.⁵ Maga a tény kétségtelenül igazolja tanár és tanítvány jó kapcsolatát; a hazai irodalmi gondolkodás fejlődése szempontjából pedig különös jelentősége van annak, hogy az ajándék éppen egy irodalomelméleti kézikönyv: Lorenzo Vallának a latin nyelv eleganciájáról szóló munkája.

¹⁸ DÉZSI Lajos: *i. m.* 1904. 80–82. Azóta a lappangó OSzK-példány is előkerült.

¹ MEDGYESI Pál: *Doce nos orare, quin et praedicare*. Bártfa, 1650. RMK I. 832. (A továbbiakban: MEDGYESI 1650.)

² A kötet kéziratában RMK I. 833a számon szerepel. Vásárhelyi Judit hivatkozik a korábbi szakirodalomra: ZOVÁNYI Jenő: *Prédikálásnak egyenesen folyó rendje* címen sorolja a munkát Nógrádi művei közé, 1650-re téve megjelenését; (Zoványi Jenő cikkei a „*Theológiai Lexikon*” részére a magyar protestantizmus történetéhez. Bp. 1940. 329.) ezt átveszi Varga Imre is az RMKT Nógrádi verseit is tartalmazó kötetében *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 10. Az 1660-as évek költészete (1661–1671)*, sajtó alá rendezte VARGA Imre. Bp. 1981. 657.)

³ BARTÓK István: *Nógrádi Mátyás elveszett ars concionandija. Tanítás és oktatás a XVII. század második felének magyar prédikációelméletében*. = ItK 1997. (megjelenés előtt).

⁴ HEREPEI János: *Néhány adat Nógrádi K. Mátyás életéhez*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 2*. Szerk. KESERŰ Bálint. Bp.–Szeged, 1966. 183–186. itt: 183. (A továbbiakban: HEREPEI 1966.)

⁵ HEREPEI 1966, 184.

Az RMNy-tétel leírásában Vásárhelyi Judit idézi azt a helyet, ahol prédikációelméletét Nógrádi Mátvás mint megjelent könyvet említi. *Lelki próbakő* című művének ajánlásában Nógrádi Mátvás ezt írja Bagoly Katának:

„Becsületes Aszszonyom, harmadik munkám ez, az én kegyelmek között való lakásomban, mellyet közönségessé tészek Isten kegyelme által: Mert magam költségével a' Prédicállásnak egyenesen folyó rendit, és útát, ez előtt nem régen, kegyelmek szemei eleiben bocsátottam. Az után nem sok idővel, Nemzetes BORNEMISZA ISTVÁN Uram költségével, Szent Pál Apostol Romaiakhoz irt levelét, három Methodus alatt éppen világ eleiben terjesztettem.”⁶

Az ajánlásban említett Szent Pál-levél „három metódus alatti” magyarázata⁷ több szempontból is igen fontos Nógrádi Mátvás prédikációelméleti munkásságának rekonstruálásához. Az olvasóhoz szóló előszóból szerezhetünk tudomást róla, hogy Nógrádi az ars concionandiban egy florilegium kiadásának előkészületeiről tett említést. Most ugyanis biztosítja az olvasót, hogy nem feledkezett el korábbi ígéretéről, de elfoglaltságai miatt késik a kézikönyv.⁸ Az elméleti összefoglaló mellett tehát Nógrádi egy példatárral is szeretne volna segíteni prédikátortársait. A gondolat nyilván az elmélet kidolgozásakor foglalkoztatta, hiszen a „libellus ante hunc emissus” – összevetve a hivatkozást a *Lelki próbakő* ajánlásában írottakkal – nem lehet más, mint az elveszett ars concionandi. Arra vonatkozó utalást nem ismerünk, hogy a florilegium valaha is elkészült és megjelent volna.

A hivatkozásban használt „libellus” kifejezés lehet szerénykedő fordulat, amellyel a szerző el akarja kerülni saját érdemeinek túlzott kidomborítását. Ha viszont a terjedelemre vonatkozik, akkor arra következtethetünk, hogy nem vaskos kötetnek, hanem vékony füzetecskének kell elképzelnünk az elveszett homiletikát.

Szent Pál levelét Nógrádi Mátvás 16 fejezetre osztja. Mindegyik fejezet anyagát „triplici methodo” fejti ki. A kérdések és feleletek sorozatából álló analysist követi az explicatio, a kétséges pontok magyarázata, ugyancsak kérdés–felelet formában. A szerző mindkét részben kitér a felmerülő ellenvetések cáfolatára is. Szempontunkból legérdekesebb a harmadik, a „practicus methodus”. Ez ugyanis nem egyéb, mint a „praxis concionatoria”, azaz annak bemutatása, hogyan lehet prédikáció formában a hallgatóság hasznára és épülésére fordítani az adott fejezetben tárgyaltakat.

A vázlatokban a legfontosabb dolgok a prédikáció főbb szerkezeti egységei szerint elrendezve szerepelnek. Nógrádi csak a gondolati vázát adja az egyes beszédeknek, a főbb szerkezeti egységekhez kapcsolódva. A részletesebb kidolgozást a prédikátorokra bízta.

Előfordul például, hogy csak a tanulságot határozza meg, az azt alátámasztó érvek és a hasznok kifejtését az igehirdető végezze saját belátása szerint.⁹ Leggyakrabban a „terjesztés” (amplifi-

⁶ NÓGRÁDI Mátvás: *Lelki próbakő, Mellyen Az ember mind magát, s-mind Vallását megcirkálhattya, sőt háza-népének-is szent útát mutathat, az egyenesen való-járásra*. Debrecen, 1651. RMK I. 845. (A továbbiakban: NÓGRÁDI 1651b) A2r–v.

⁷ NÓGRÁDI Mátvás, *Epistolae Ad Romanos Scriptae. Brevis explanatio. Triplici Methodo ornata. Videlicet. I. Analytica, II. Explicatoria. III. Practica*. Debrecen, 1651. RMK II. 746. (A továbbiakban: NÓGRÁDI 1651a.)

⁸ „Lector candide, non excessit nobis memoria promissio nostra, De FLORILEGIO emittendo, cujus in nostro libello, ante hunc emissio, interposui mentionem. sed quia in diem graves nobis occurrunt labores, hinc retardatur illius complanatio [...]” NÓGRÁDI 1651a, Ad Lectorem, A4v.

⁹ „Usus poteris subnectere; quosvis.” NÓGRÁDI 1651a, 20. „Quibus mediis possum promovere fratris salutem? – Kettőt megemlít, majd: – Caetera media tuo committo iudicio.” NÓGRÁDI 1651a, 232–233. „Rationum & Usuum elaborationes tuo iudicio committo.” NÓGRÁDI 1651a, 258.

catio) módját bízta a prédikátorra „amplifica, amplificetur, amplificabis” és hasonló fordulatokkal. Néha az elmondottak megvilágítását illetően éppen csak utal a lehetőségekre,¹⁰ vagy mindössze annyit mond: világítsd meg úgy, ahogy a legjobban tudod.¹¹ Olykor az egyes helyek magyarázatával kapcsolatban különféle szaktekintélyekhez utalja a prédikátort.¹²

A *Leiki próbakő* a népnevelő kegyességi művek szép példája, mellyel a jámbor olvasó „háza népének is szent utat mutathat az egyenesen való járásra.” Szempontunkból a legtanulságosabb a benne található két prédikáció: az egyik a varázslásról, a másik az istentagadókról. A címeiből kiderül, hogy mindkettő el is hangzott a debreceni gyülekezet előtt.¹³

A szerkezeti egységek latin és magyar elnevezése és azok tartalma sokat segít Nógrádi Mátvás homiletikai elképzeléseinek rekonstruálásában. Különösen érdekesek azok az esetek, amikor a szerző utal az egyes részek egymáshoz kapcsolódására, a prédikációban betöltött szerepükre. A Manasses gonoszságát tartalmazó textusban például előfordul a Gyehenna említése. A magyarázat szükségességét Nógrádi a következőképpen indokolja: „Az Sidó botüben, GEHINNOM vagyon, a’ mely szó két szóból álló egy szó, mellyeket meg-kell fejtegetni, és úgy mehetünk az dolognak értelmére.”¹⁴

Máskor a szerző jelzi, hogy egy-egy részt elhagyva vagy a szokásos sorrendet módosítva eltér az általános sémától: „[...] de ennek a’ Tanuságnak rend-szerént való erőssétésit hátra hagyván, edgy-néhány kérdések által tanitok [...]”¹⁵ Vagy: „Hátra tevén azért most a’ Tudományokatt, e’ nagy es fontos dolognak fyejtegetésében; Kérdésenként megyek-elő, a gyengék kedveert, a’ Keresdek pedig, im ezek lesznek.”¹⁶ A „gyengékre” való utalás teszi egyértelművé, hogy a bonyolultabb vázlat egyszerűsítése a kevésbé felkészült hallgatókhoz való alkalmazkodást szolgálja. Erre az eljárásra bőven találhatunk példát a kor prédikációs elméletében és gyakorlatában.

Az egyes latin terminusok tartalmát Nógrádi gyakran körülírással próbálja minél érthetőbben kifejezni. Az Usus Examinatorius jelentésének érzékeltetése stílus szempontról is figyelemre-méltó. Szép magyar fordulatokat eredményez, amikor a szerző önállóan fogalmaz, vagy legalábbis elszakad feltételezhető forrásaitól: „Kérlek a’ hatalmas Istenre, visgályátok meg magatokat ezen a dolgokon [...]”¹⁷ „Ezeken a dolgokon vond rámára szivedet édes Atyámfia [...]”¹⁸ Ugyan-ezeknek a gondolatoknak a megfogalmazása az angol szerzőtől fordított *Iadvösség kapujában*¹⁹ kevésbé szerencsés, túlságosan szembeütő az idegen szöveg hatása: „Exáment és Probát szolgál-

¹⁰ „Illustrabis Exemplis similitudinibus.” NÓGRÁDI 1651a, 88.

¹¹ „Illustrabis ut melius poteris.” NÓGRÁDI 1651a, 236.

¹² „De his inspicere Vollebium.” NÓGRÁDI 1651a, 18. „Consule Bucanum. [...] De hoc vide Ursinum.” NÓGRÁDI 1651a, 19.

¹³ *Rövid tracta A’ Varaslasrol, mellyet Bizonyos Tanításokáttal el végezett a’ Debreczeni Szent Congrégatioban NOGRADI MATYAS. An. 1651.* NÓGRÁDI 1651b, 123–202; *Leiki Elmélkedés, Melly Az Atheusoknak, es szent Lélek ellen vétő embereknek avagy csak fél-rész szerint-VALÓ állapottyokat világosan ki-mutattya: mellyet a’ Pünkösdi szent alkalmatosság Tanított NOGRADI MATYAS; A Debreczeni Sz. Congregatioban. An. 1651. die Maji 28. 29. 30. 31. 32.* NÓGRÁDI 1651b, 203–280.

¹⁴ NÓGRÁDI 1651b, 129.

¹⁵ NÓGRÁDI 1651b, 152.

¹⁶ NÓGRÁDI 1651b, 216.

¹⁷ NÓGRÁDI 1651b, 256.

¹⁸ NÓGRÁDI 1651b, 264.

¹⁹ *Iadvösség Kapuja [...] Mellyet ez-előtt Angliai Nyelven ki-bocsátott, rész-szerint, HILDERSAM Londiniumban, [...] Mostan pedig Magyar Nyelvre fordított [...] NOGRADI Matyas. Kolozsvár, 1672. RMK I. 1133. (A továbbiakban: NÓGRÁDI 1672).*

tat ez, mellyen meg kell magadat czirkálnod, hogy-ha vagyon-é ép szived?"²⁰ „Examinállyuk-meg szívünket ezen a' jegyen, ha ugyan valoban követtyük-é ez Regulát, avagy nem?"²¹ „Exament és vizsgálást ad e' Tudomány elönkbe. Czirkáld-meg szivedet [...]”²²

Az *Idivösség kapuja* Hildersam angol szerző nyomán készült, az ötvenegyedik zsoldárnak magyarázata, mégpedig – és ez az, amiért a számunkra különösen fontos forrás – „Praxis szerént valo fejtegetése”. Ez alatt itt is a „praxis concionatoria” értendő, akárcsak a Szent Pál-levél „tertio methodo” kifejtése.

A szerző előljáróban tíz kérdést lát szükségesnek tisztázni. Ezek közül szempontunkból a legérdekesebb a nyolcadik kérdés, amelyik egy tömör ars concionandi-vázlatnak tekinthető, ezért érdemes teljes terjedelmében idézni.

„VIII. Quaestio

Mitsoda modot akarok e' Soltárnak fejtegetésében tartani rövideden megjelentem.

1. In Genere, Közönségessen.

- (1) Qualis sit hic Psalmus.
- (2) Titulus examinandus.
- (3) Divisio Psalmi ponenda.

2. In Specie

- (1) Minden verseknek értelmét meg-fogom mondani.
- (2) A' hol az igék engedik részekre-is osztom.
- (3) A' versekben lévő nehézségeket meg-világosítom.
- (4) A' minémü tanúságokat Isten elönkben ad, ki-mutogatom.
- (5) A' Tanúságokat practisalom meg-erősétem, és hasznait kijelengetem.
- (6) Ha valami ellen-vetések támadnak azokat el-háritom.”²³

Az „in genere” – „in specie” felosztás minden bizonnyal az elveszett ars concionandiban is szerepelt. Ez a szinkretikus retorikai hagyomány – Keckermann és követői – ismeretében szokásosnak mondható.

Érdekes a tíz kérdés utáni eszme-futtatás az exordium szükségességéről. Kell-e „pompás előljáró beszéd” vagy nem – a kor homiletikai elképzeléseinek egyik jellegzetes vitapontja volt. Nógrádi Mátyás a következőket írja:

„[...] de minek előtte előbb mennénk, egy kérdésre meg-kell felelnünk rövideden, melly ez;

QUAESTIO.

Holott it mint egy elől-járó beszédet csinál Dávid a' Titulusnak alkalmatosságával. Az a' kérdés Szabadé és illendő-é a' Tanitoknak pompás elől járó beszédet csinálni, kiváltképpen olytat, a' minémüvet a' Pápasták ma csinálnak?

FELELET.

Absolute, nem szükséges; Rationes Sunt.

1. Mert más az Oratornak állapottya, más a' Praedicatornak. Az Orator ritkán Oral, és kívántatik, hogy az halgatoknak jo akarattyokat kívánnyá, de a' Ministernek vagyon már hitele az halgatók előtt. Ergo nem kívántatik.

²⁰ NÓGRÁDI 1672, 637.

²¹ NÓGRÁDI 1672, 645.

²² NÓGRÁDI 1672, 1356.

²³ NÓGRÁDI 1672, 14–15.

2. Mert az Oratoroknál is az exordium non est pars Essentialis Orationis; azért nem szükséges hosszú elő-járó beszédet a' Pogányok Scholájából elő hozni.

3. Elég ha a' Tanito a' Leczkének alkalmatosságán kezdi el a' Textust és annak céllyát meg-mutogatgya.

4. Itt Dávid nem csinál elől járó Pompás Exordiumot; hanem az alkalmatosságon kezdi-el a' Soltárt, micsoda indította légyen Dávidot e' Soltárnak írására. A Betshabe Asszonnyal való gonosság, az Isten haragjának érzése; és a' Náthán Prophétának ellene való mendőrgő Legatioja.²⁴

Az exordium elutasításánál figyelemreméltó a világi retorikára való hivatkozás, ahol az exordium „non est pars Essentialis”. Hasonlót „a Pogányok Scholáján” kívül a kor magyar szerkesztésű világi retorikáiban is olvashatunk. Andreas Graffnál például a beszéd „principalis” része a propositio és a confirmatio; „minus principalis” a két szélső, azaz a kezdő exordium és a befejező peroratio; ugyancsak kevésbé fontos az eddig említettek között elhelyezkedő narratio és confutatio.²⁵

Az exordium tekintetében különbséget fedezhetünk fel Medgyesi és Nógrádi felfogása között. Medgyesi a Geleji Katona Istvánnal folytatott „homiletikai vitában” az exordium ellen foglal állást, viszont elméleti munkájában is tárgyalja és saját prédikációiban is gyakran él vele. Nógrádinál teljes az összhang a fentebbi fejtegetés és egyéb ismert megnyilvánulásai között: az idézett rövidke vázlatba nem veszi fel az exordiumot, és nyomtatásban fennmaradt prédikációiban sem használja.

A könyvben a prédikációk közel másfélezer lapon keresztül követik egymást, az idézettnél sokkal részletesebb szerkezeti vázlat alapján. A textus mindig a zsolnári egy-egy verse. Ebben a kötetben is találhatunk példákat annak hangsúlyozására, hogy az egyes részek hogyan kapcsolódnak egymáshoz és a prédikáció egészéhez. Az ige nehezen érthető szavainak magyarázatát például így vezeti be a szerző: „Hogy annál jobb utat nyithassunk, a' Tudományunk ki-mutogatására, két difficultást láthatunk a' Textusban, két nehézséget.”²⁶ A doctrina tisztázásával kapcsolatban is emlékeztet a szerző a részek szokásos sorrendjére, mintegy előlegezve a gondolatmenet várható folytatását: „Minek-előtte a' tanuságot erősgetnök, néminemü homályokat akarok el-háritani, mellyek a' Tudományban lehetnek, Kérdésekben foglalván a' nehézségeket.”²⁷

Érdekes, amikor a szerkezet szabályszerűségére történik utalás: „Ez undok bűnnek el-takargatásában, melly csudálatos mesterséget követett Dávid, egy-szoval jelentsük-meg, mivel itt vagyon helye, és ideje.”²⁸ Vagy: „Igy meg-értvén a' tanuságnak világosítását, Okaira kell által-mennünk.”²⁹

Jó példa a különböző részek gondos számontartására, amikor a szerző figyelmeztet korábbi ígéreterre: „Meg-igirtük vala fellyeb, hogy egy néhány igazgatásokat szabjunk azok eleiben, kik a' lelki késértetekben forganak [...] már ez után azokhoz fogunk, és hat kiváltképpen valo directioikat tanitok mellyekre kell vigyázniok: [...]”³⁰ Az is előfordul, hogy a szokásos felépítés módosul: „E'

²⁴ NÓGRÁDI 1672, 16.

²⁵ „Pars est vel Principalis, vel Minus principalis. Principalis est Propositio & Confirmatio. Minus princip. est Extrema, eaque antecedens ut Exordium: et Consequens ut Peroratio, vel Media, ut Narratio & Confutatio.” GRAFF, Andreas: *Lex mihi ars Studium eloquentiae absolutum*. Lőcse, 1643. RMK II. 623. C10r.

²⁶ NÓGRÁDI 1672, 499.

²⁷ NÓGRÁDI 1672, 543.

²⁸ NÓGRÁDI 1672, 631.

²⁹ NÓGRÁDI 1672, 904.

³⁰ NÓGRÁDI 1672, 312.

Tanuságnak második Hasznát, mely Feddés volna, elhagyom, mivel az Intő Haszon közibe elegetted ide fellyebb.”³¹

Az ellenvetések megcáfolását Nógrádi általában élvezetes magyar fordulatokkal jelenti be, úgy tünik, ennek a gondolatnak a kifejtésében a legváltozatosabb a stílusa. Néhány példa:

„Megmutogatom ez hetedik Versnek folyásában az igasságot, és az hamisságnak nyakát szakasztom. [...] Minek előtte eléb mennénk, lássuk ezeknek csavargó ellenkezéseket. [...] Valóban színes fogások, de nosza rázogassuk-meg czikkelyenként.”³²
 „E’ bizony nem egyéb gondolat, hanem a’ meg-romlott testnek műhelyében koholtatott meg-veszett agyaskodás.”³³ „E’ Tanuság alkalmatosságot szolgáltat né mely meg-veszet emberek szavainak meg-czáfolására [...] E’ Tanuság világosságra hozza azoknak bolondságokat, kik szüntelen vádolják az Istennek szerelmesit.”³⁴

Az applicatio, azaz a rászabás lényegét könnyen megérthetjük Nógrádi néhány meggyőző megoldásából. Egy alkalommal például „az Isten igéjéhez való készülettel” kapcsolatban általánosságban a következőkre figyelmezteti hallgatóját:

„minek előtte Isten igéjének halgatására mennél, el-kell vetned minden ismért bünt, valamely dolgot bűnnek ismersz és tudcz lenni, abbul ki kell térned.” Konkrét példát hoz arra, hogyan vétenek sokan ez ellen: „Ugyan-is ez az csudálatos dolog hogy az emberek Szombaton megiszszák magokat, részegek mint egyféle állat, s’ mindgyárt Vasárnapra kelve az Isten igéjének hallására jönnek. Ne gondold azt, hogy igy kellésék idvezülnöd, hanem meg-romlasz inkább.”³⁵

Egy más helyen az elmondottakból az a tanulság adódik, hogy a szülőknek szem előtt kell tartaniuk gyermekük üdvösségét akkor is, amikor taníttatásáról, kiházasításáról gondoskodnak. Az applicatio során derül ki, pontosan milyen rossz példát kell elkerülniük:

„Itt azért sokan el-árulják magokat a’ szülék közzül, kiknek semmi gondgyok nincs magzattyoknak idvességekre. Sokan csak arra vigyáznak, hogy ez ideiglen tartó étellel élhessenek. Azért, midőn szolgálatra adgyák, nem néznek sem Arriánust, sem Pápiát, csak külső étellel tartsa, ha lelke szomjuhozik-is. Hasonlo-képpen, ha taníttatni kell, akar minémő eretnek Scholában tanuljon, csak légyen jó Deák, azzal sem gondolnak: Ha házasítani kell leányokat, akar lator, akar eretnek légyen, ottan hamar annak tukmállyák, csak legyen a’ tarsolyban.”³⁶

Nógrádi Mátyás fennmaradt műveiben következetesen alkalmazza az *ars concionandi* latin és magyar terminusait. Jellemző példa a bizonyítás aspektusainak magyar elnevezése.

Medgyesi Pál a *Doce praedicare* első tabulájában a tanulság „öszve-szedése” és „magyarázása” után szögezi le, hogy a tanulságnak „meg-állatása” során két dolgot kell bizonyítani: először azt, hogy a kifejtett igazság „ugy légyen”, utána pedig azt, hogy „miért légyen” úgy.³⁷

³¹ NÓGRÁDI 1672, 725–766.

³² NÓGRÁDI 1672, 500–501.

³³ NÓGRÁDI 1672, 534.

³⁴ NÓGRÁDI 1672, 1230.

³⁵ NÓGRÁDI 1672, 67.

³⁶ NÓGRÁDI 1672, 542.

³⁷ MEDGYESI 1650, K7r.

Másfél évtizeddel később Ramus logikájának legbuzgóbb magyar interpretátora, Martonfalvi Tóth György mindezeket a következőképpen fejt ki. A doctrina egyik fő része a tanulság kiemelése a hallgató számára, azaz kibontása a szövegből és világos megfogalmazása. Eddig tart a formatio. A másik fő rész a tractatio, a tétel bizonyítása. Ennek első fázisában (tu hoti) azt kell igazolni párhuzamos helyek vagy példák segítségével, hogy a felállított tétel igaz. A második fázisban (tu dioti) azt kell megindokolni érvekkel, hogy a bizonyított igazság miért van úgy, ahogy van. A tárgyalt állítást alátámasztó érveket az igehirdető maga is megalkothatja, ha az állítás logikai alanyát és állítmányát a logikai értelemben vett inventio tudományára támaszkodva a helyére teszi.³⁸

Nógrádi a tanulság megerősítésében pontosan az említett két módszert alkalmazza, és a kétféle érvelés elnevezését következetesen megkülönbözteti: az első esetben a tanulság *igazságát*, a második esetben pedig *valóságát* mutatja meg.³⁹

Az egyes részek tartalmának vizsgálata nem hagy kétséget az adott szerkezeti egység funkciója felől. Az ismert kötetekben olvasható prédikációkat Nógrádi a gyakorló igehirdetőknek is mintául szánta, talán a megígért florilegium helyett is. Kettőről biztosan lehet tudni, hogy a szerző el is mondta őket a gyülekezet előtt.

Semmi okunk feltételezni, hogy Nógrádi gyakorlata jelentősen eltért volna az elméleti művében rögzített kánonoktól. Ismerve a korabeli elméletírók megjegyzéseit saját rendszerük alkalmazásáról, arra gondolhatunk, hogy az elmondott beszédek egyszerűbbek lehetnek mind a nyomtatásban megjelenteknél, mind az ars concionandikban kidolgozott konstrukcióknál. A szabályok ugyanis a teljes eszköztárat mutatják be, amiből a prédikátor az alkalomnak megfelelően válogathat. Az irodalmi gondolkodást vizsgálva viszont elsősorban nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a prédikációk előszóban hogyan hangzottak, hanem inkább a tudnivalók teljességét összefoglaló elméleti rendszerezésekre.

Nógrádi ismert művei alapján rekonstruálható a szerző prédikációeszményének szerkezeti vázlata, ezt függeléként csatolom. Az elmondottak alapján nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a vázlat nem eshet túlságosan messze az elveszett ars concionandiban rögzített sémától.

A vázlatot összevetve Medgyesi Pál prédikációelméletének tabuláival, szembevetendő a hasonlóság. Ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen utaltam Medgyesi és Nógrádi tanár-tanítványi viszonyára. Nógrádi ismerhette egykori mestere elképzeléseit a prédikáció felépítéséről és egyéb tudnivalóiról. Emellett az sem volna lehetetlen, hogy azonos forrásokat használtak. Medgyesi felhívhatta tanítványa figyelmét az általa leghasznosabbnak tartott külföldi szakmunkákra, amelyekhez Nógrádi később Hollandiában és Angliában könnyen hozzájuthatott. Sajnálatos, hogy Nógrádi könyvtárát nem ismerjük; idézett tanulmányában Herepei János az említetten kívül mindössze még egy könyvről szól, de arról is csak annyit, hogy 1635-ben jelent meg.⁴⁰

Nógrádi Mátvás ars concionandija igen jelentős helyet tölt be kritikátörténetünkben: a század későbbi elméletíróinak, Martonfalvi Tóth Györgynek és Szilágyi Tönkö Mártonnak munkáit megelőzve, Medgyesi Pál kézikönyvével együtt a magyar szerkesztésű egyházi retorikák egyik első képviselője.

BARTÓK ISTVÁN

³⁸ „[...] rationes Documenti [...] concionator ipse conficit, et invenit, documenti subjectum et praedicatum per loca inventionis deducendo, uti in Usu logicae Rameae ostendimus.” MARTONFALVI TÓTH György: *Ars concionandi Amesiana*. Debrecen, 1666. RMK II. 1079. Regula IX.

³⁹ „Ez Tudománynak igazságát Öt UTAKON mutatom igaznak lenni.” [...] Ennek valóságát még-is Két DOLGOC bizonyíttják: [...]” NÓGRÁDI 1672, 633, 779.

⁴⁰ HERPEI 1966, 185.

Függelék

Nógrádi Mátyás: *Ars concionandi*.
Debrecen, 1650

1 In Genere, Közönségessen.

[...]

2. In Specie

Textus – Ige, vers

Exordium – A lecke alkalmatossága

Explicatio Textus – Az ige magyarázata

Summa, Propositio – Az ige summája

Scopus – Feltett cél

Partitio – Az ige részekre osztása

Az ige nehezen érthető szavainak magyarázata

A Tanúság fundamentuma

Doctrina, Documentum – Tudomány, Tanúság

Illustratio Doctrinae – A tanúság megvilágosítása

Probatio Doctrinae – A tanúság megerősítése

– a tanúság igazságának megerősítése

– a tanúság valóságának megerősítése

– Rationibus – Okokkal

– Exemplis – Példákkal

Usus Doctrinae – A tanúság haszna

– Refutatio – Cáfolás

– Informatio, Instructio – Oktatás, tanítás

– Hortatio, Exhortatio – Intés, mozgatás

– Argutio, Redargutio, Reprehensio – Feddés, orcázás

– Examinatio, Probatio – Vizsgálás, cirkálás, próbálás

– Admonitio – Rettentés

– Humiliatio – Megalázkodás

– Consolatio – Vigasztalás

– Gratiarum actio – Hálaadásra serkentés

– Correctio

– Admiratio

– Deploratio

[Mind a tanuságok, mind a hasznok jobb megértését célzó lehetőségek]

Motiva – Indító okok, indító erősségek

Media – Eszközök

Signa – Jegyek, mutató címerek

Cautiones – Amely dolgokat el kell távoztatnunk

Directiones – Amely dolgok megtartására vigyáznunk kell

Az ellenvetések megcáfolása

– Objectio – Ellenvetés

– Responsio – Felelet

Applicatio, Praxis – Rászabás